

COL·LECCIÓ LA TALAIA, 16

Enaigats

Edicions Sidillà SL
Carrer Catalunya, 4
La Bisbal d'Empordà 17100
info@edicionssidilla.cat
www.edicionssidilla.cat

© dels textos: Xavier Cortadellas Gratacòs

© Il·lustracions: Albert Llenas

© d'aquesta edició: Edicions Sidillà

Mapa pàgines 154-155. Manuscrit: *Plan o mapa para dar muestra de la grande cantidad de agua que lleva al rio Adaro hasta el mar... y como se pueden remediar a menor daño de dichas anundaciones*. Autor: Francesc Mangles. 1739. Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Creative Commons.

Disseny: J. Pujadó

Correcció: Xavier Cortadellas

Primera edició: agost 2020

L'edició d'aquest llibre ha obtingut una subvenció de la Diputació de Girona

Diputació de Girona

ISBN: 978-84-121569-9-7

Dipòsit legal: Gi 812-2020

Tots els drets reservats. Si voleu fotocopiar parcialment aquest llibre, feu-ho legalment contactant amb CEDRO: 932720445 o cedro-cat@cedro.org

XAVIER CORTADELLAS

Enaigats

Relats de gent i d'aigua.
L'aigua perduda del Baix Empordà i del Congost
de Celrà al Baix Ter i l'Escala

Il·lustracions d'Albert Llenas
Pròleg d'Adrià Pujol Cruells

edicions
Sidillà

La Bisbal d'Empordà, 2020

Sumari

- 10 Pròleg. Les venes del Baix Empordà
- 17 EL PRIMER CERCLE. LES AIGÜES MORTES
- 17 **A.- Ultramort**
- 17 1.- El nom
- 20 2.- L'aigua
- 22 3.- Els Molinots
- 25 4.- El castell de Gleu, l'església i el poble
- 28 **B.- Sant Iscle**
- 28 1.- Quan el mas Cebrià era Santa Coloma de Matella
- 29 2.- El mas Cebrià
- 30 3.- Sant Iscle
- 34 4.- En Joan Agustí
- 36 **C.- Serra de Daró. Ullastret**
- 36 1.- Serra i el final del Daró
- 41 2.- El Pla de Cunyà. Els Aspres
- 46 3.- L'estany d'Ullastret
- 47 a) En Xico de la Bomba
- 53 b) El costat sud. En Ros del mas Blanc
- 54 **D.- Gualta. Fontanilles**
- 54 1.- Gualta
- 57 a) El molí de Gualta
- 61 b) Els dos estanys
- 63 2.- Fontanilles
- 65 **E.- Peratallada. Palau-sator. Pantaleu. Sant Feliu de Boada. Boada. Canapost**
- 65 1.- Peratallada i Canapost
- 65 a) Una riera amb molts de noms
- 66 b) El nom nou del poble. Les gallines de Canapost
- 70 c) El costat nord. Pella i Forgas. En Josep Ros i el cafè dels diumenges

- 72 2.- Palau-sator. Pantaleu. Sant Feliu de Boada. Boada
i Fontclara
- 72 a) El molí de Fontclara
- 73 b) Pantaleu. La Muntanya Seca. El Cementiri dels Moros de
Torrent
- 75 c) Palau-sator
- 79 d) Boada. Sant Feliu de Boada
- 81 e) El mas de la Barraca de Fontclara i el final de l'estany de
Boada
- 83 **F.- Pals. Torrent. Llofriú (Palafrugell). Regencós. Begur**
- 83 1.-Els noms
- 87 2.- L'estany Marisc o l'estany de Pals
- 87 a) L'estany
- 88 b) La riera Grossa
- 91 c) Sant Llop. Torrent. Torrentí
- 93 d) Les muntanyes Poues. El puig de les Mines i de Montoriol.
El s'Oliuà.
- 96 e) Roma. Llofriú
- 96 f) El Corn de l'Aigua. Riera de l'Avellí i de les Brugueres
- 97 g) Esclanyà (Begur). Puigcalent (Regencós)
- 99 h) Regencós. Els Molins. Begur
- 102 i) Pals i Regencós. Els Quermanyans
- 103 j) La Punta Espinuda i l'Illa Roja
- 104 3.- L'arròs
- 104 a) Els recs
- 109 b) La història
- 110 c) El Molí de Pals
- 111 d) El final de l'estany Marisc. El rec des Coll. Del camp
Bregat a les basses d'en Coll
- 114 e) L'arròs de Pals. Pere Coll
- 119 f) L'arròs avui. Els Grassot
- 125 **L'AIGUA D'AVALL**
- 125 **A.- Begur. La Vall d'Aro. La Vall de la riera Aubí. Calonge**

- 125 1.- Punt d'inflexió. Begur
 129 2.- Sant Feliu de Guíxols. La Vall d'Aro. Calonge
 132 3.- La vall de la riera Aubi
 134 a) Els aiguats més recents
 135 b) El braç del nord
 137 b1) Fitor i Mont-ras. El Torrentbò
 142 b2) El naixement de la riera Aubi
 143 b3) La riera de Canyelles
 146 c) El braç sud o la riera Aubi quan s'ha dit sempre Aubi
 146 c1) Vall-llobrega
 150 c2) El Figuerar. El pont d'en Blau. (Palamós)
 151 c3) Bell-lloc. Es Monestir. (Palamós)

157 EL SEGON CERCLE. LES AIGÜES VIVES

157 **A.- El Daró. Cruïlles. Sant Sadurní de l'Heura**

- 157 1.- El nom
 159 2.- El riu
 160 3.- El recorregut
 160 a) La part més alta del Daró. Sant Cebrià de Lledó (els Metges)
 166 b) Els Metges. Can Vilademarc. El molí d'en Boscà. La riera dels Metges. La riera de Cantagalls
 171 c) El passant de l'Alzina. Les Gavarres abandonades. El Ritort
 175 d) Can Pau Baulida. El gran foc de les Gavarres del 1928. Santa Àgata. Montnegre i Sant Mateu de Montnegre
 180 e) La Bisbal. Cruïlles. Sant Sadurní. Can Cabarroques. Can Vilademarc. Banyeres. La riera Boscana (Sant Mateu de Montnegre i Montnegre)

184 **B.- Cruïlles. La Bisbal**

- 184 1.- El Vilar. La Ganga. La Deixesa. Sant Cebrià dels Alls. Rabioses. Cruïlles
 190 2.- Sant Pol. El Torrent de Sant Nazari. La riera de Santa Llúcia. El Xartell. La Marqueta. El Vilar. Fitor
 194 3.- El Raig
 197 4.-La font de l'Arbre. El puig d'en Vidal. La Bisbal

- 201 **C.- Castell d'Empordà. Vulpellac. Fonteta. Sant Climent de Peralta i Peralta**
- 201 1.- Castell d'Empordà. El cantó nord de la Bisbal
- 204 2.- El Remei. Sant Martí de Llaneres
- 209 3.- Canapost
- 214 4.- Vulpellac
- 215 5.- Fonteta. Fitor. Sant Climent de Peralta. Peralta
- 220 **D.- Sant Sadurní de l'Heura. Cruïlles. Monells. Madremanya. Corçà**
- 220 1.- Sant Sadurní de l'Heura
- 220 a) El castell i l'església
- 222 b) Sant Joan de Salelles
- 224 c) Els rius, els masos i els veïnats del cantó del Daró
- 224 c1) Sant Sadurní de l'Heura
- 229 c2) Sant Miquel de Cruïlles, Esperança i Cruïlles
- 230 c3) Els rius, els masos i els veïnats del cantó de Rissec
- 232 2.- Monells. L'alt Rissec. Millàs. Sies
- 232 a) El Rissec
- 233 b) L'alt Rissec. L'estany d'en Castelló. La font Picant. Les Pasquales. Les Pujades. Els Àngels (Sant Martí Vell). El Montigalar (Montnegre)
- 238 c) Millàs
- 240 d) Sies
- 242 3.- Corçà
- 242 a) El Puntuí. Vacamorta. Fesc
- 243 b) Santa Cristina
- 244 c) Anyells
- 247 d) Cassà de Pelràs
- 248 e) Planils. El Rodonell
- 249 f) El poble vell de Corçà
- 250 **E.- Rupjà. Foixà. Casavells**
- 250 1.- Rupjà i Foixà. Els límits
- 251 2.- Rupjà i Foixà est. El Candell. Brancós. El naixement de la riera Esquerrana. La Vallfreda de Corçà. Casavells
- 255 3.- L'Esquerrana. Mata. Casavells. Matajudaica. La riera

	Bugarrella
261	CAMÍ D'EMPÚRIES
261	A.- El Ter, entre el Gironès i el Baix Empordà. La sèquia Vinyals
261	1.- La primera gran plana
262	2.- Campdorà. Celrà. Juià
266	3.- Els torrents i altres històries
273	4.- Un lloc a part: Sant Martí Vell. Madremanya. Bevià. Vilers. La Vilosa
276	5.- Bordils
277	6.- Sant Joan de Mollet. Flaçà i Sobrànigues
280	B.- La vall de la Pera
280	1.- El lloc
282	2.- El cantó de llevant de la vall de la Pera
283	3.- Púbol
287	4.- Pedrinyà
291	5.- La Pera
294	6.- La riera que es fon
296	7.- Riuràs
298	C.- Riuràs i Madremanya. Petges romanès
298	1.- De Molledell als romans
300	D.- Flaçà. Foixà
300	1.- Flaçà i Ferreres
302	2.- Sant Llorenç de les Arenes i Sidillà
303	E.- El Baix Ter
303	1.- Camí de la resclosa de Colomers
303	a) Dues o tres comarques. La riera de Ramema
305	b) Vilopriu
306	c) La península de Foixà
306	2.- L'origen del rec del Molí o sèquia Sentmenat
306	a) Les inundacions
307	b) La resclosa de Colomers. El recorregut de la sèquia Sentmenat
309	3.- La Salvetat de Jafre
310	4.- Els dos ramals de la sèquia Sentmenat. El rec del Molí de

	Gualta i Pals
311	5.- La plana agrícola del Baix Ter
312	6.- Jafre
314	7.- Les Olives. Verges
314	a) Les Olives
316	b) Els senyors de l'aigua. Els oficis de l'aigua
317	c) Verges
318	d) El Ter més antic
319	8.- Canet de Ter
320	9.- Ullà. Torroella i l'Estartit
320	a) Torroella i l'Estartit
322	b) Ullà
323	c) L'aigua estancada del Baix Ter
324	d) Ullà. Torroella
326	e) Els molins de Torroella
327	f) L'Estartit
328	g) La Gola
329	10.- A prop d'Empúries
329	a) Les llonges. La Tallada
330	b) Bellcaire. Albons. Viladamat. L'Escala
332	c) La Tallada. Viladamat. Albons
334	d) Cinc Claus. L'Escala
335	e) Envoltats d'aigua
337	Bibliografia

Les venes del Baix Empordà

Quan jo era petit, la meua àvia existia. Vivíem amb ella, a Begur. Els grans guanyaven diners fora de casa, els petits no teníem cap agenda, i ella feinejava amunt i avall, tot l'any. Cuinava, rentava, cosia i ens cantava cançons. Vist en perspectiva, aquella dona no tenia el que ara se'n diu una jornada laboral. Viure i treballar li eren la mateixa feina. Apilava llenya, escalivava una esbergínia, portava l'aviram i l'hort, preparava confitura de nispros, escorxava un conill, un llobarro, i ofegava les cadellades sobreres de les gates paridores —al pou, fent-t'hi baixar un sacotell ple de miols. Es llevava la primera i se n'anava a dormir l'última. Guardiana del clan, també sabia curar-lo. A l'estiu treia el sol del cap a la mainada, amb draps molls, i a l'hivern ens feia passar els refredats amb sopes de farigola. Tenia pomades pels blaus i pels trencs, i ens feia beure tisanes de tot tipus. Tirant a l'engrut o tirant al vapor, sabia combinar l'aigua amb herbes i matèries de les quals no recordo cap nom. I mai no la vaig veure vinclar-se. Però de tard en lluny li agafava una mena de malenconia, una barreja d'abaltiment i d'enyoradissa postració. Aleshores la trobaves asseguda en un racó, i et deia: «manyac, estic ben enaigada».

Al Baix Empordà, i fins on arriba la nostra aura, Occitània amunt, de l'aigua en diem «aiga». D'un aiguat en podem dir un «aigat» o un «enaigat». Quan rebaixem el vi amb aigua, cosa que no fem gairebé mai, aquell vi queda «batejat» o «enaigat». Potser és per això que en

comptes de flotar, «surem», i que preferim «negar-nos» en comptes d'ofegar-nos. Dir les coses d'una manera pròpia fa que les coses semblin més teves i menys esbravades per l'estandarització. Si plou gaire i es neguen els camps, direm que han quedat «enaigats».

La gent encara s'enaigua, però no ho sap. Temps enrere, quan un infant o el bestiar es decandien, quan s'ensopien o presentaven un grau de macilència alarmant, es deia que estaven enaiguats. Fos per falta de bon tracte, en el cas del bestiar, fos pels vaivens bruscos de la psicologia infantil (gelosies, pors, esclats de lucidesa dolorosa), l'enaiguament es curava amb atencions, remeis populars, oracions i cantarelles. Metafòricament, les malalties de l'ànima s'avaluaven segons els graus d'humitat, segons l'equilibri dels humors corporals, les bilis i les flegmes. La teòloga protestant Marion Muller-Collard, de la malenconia més negra en diu «l'aiguamoix de l'ànima». I com que les dones, ara ja no, tradicionalment han estat situades als marges de la rectitud i la fortalesa pròpies dels homes adults, al costat del bestiar i dels infants, és clar, elles també eren susceptibles d'enaiguar-se, de caure a les aigües mortes de l'esperit, o d'enfilarse per l'altra banda, la de la histèria. Ara, de tot plegat, els afectats en diuen «depressió», i de propina fan cua al món dels diagnòstics i els prospectes.

Tot això per dir-vos que el llibre que teniu a les mans no és cap tractat de psicologia popular. Altrament el seu autor, Xavier Cortadellas no l'hauria titulat amb una paraula que no deixa de ser un joc: *ENAIGATS*. Potser el subtítol ja desfà un malentès que no ha arribat a ser-ho: *Relats de gent i d'aigua*. No. Xavier Cortadellas posa un sobrenom a la gent del Baix Empordà que recull, d'una tirada, el caràcter, la relació amb la terra, la memòria, les fantasies, la pell i la toponímia del país. No es pot demanar més: ENAIGATS.

«Enaigat» també remet als fenòmens de possessió, i no ha de ser per força una possessió negativa. Des de ben petit que Xavier Cortadellas s'electrifica quan posa un peu fora de casa. Perquè les obligacions d'una ciutadania potable li han robat el temps, que, si no, no faria cap altra cosa: anar de punta a punta del Baix Empordà, preguntant-ho tot, aixecant totes les pedres, ara embardissat, ara reme-

nant papers vells, ara recolzat en una creu de terme que ja no recorda ningú. I aquesta possessió l'he vista diverses vegades, al meu país. Aquest dimoni del coneixement pessiga alguns conciutadans, i ho fa tan fondo, que només es pot atribuir a les forces tel·lúriques que bullen sota crosta empordanesa —forces que per sentir-les s'ha de ser sensible, intel·ligent, menjar bé, no tenir por d'enraonar i no tenir vergonya de creure's al centre del món. Aquest dimoni va pessigar Xavier Cortadellas, acabat de néixer, i el va reclutar a la nòmina d'altres afectats, com Pella i Forgas, Salvador Raurich i Josep Pla, i tants altres, anònims i coneguts, enverinats, notaris empedreïts de la gent, de les peripècies de casa. Obsedits per dir les coses, per demanar com es diuen i deixar-ne constància.

Xavier Cortadellas no és pas gaire més gran que jo. Però va néixer abans. Just en el moment que necessitàvem algú com ell. Algú que agafés el cap de corda de la història i el subjectés, i que mentrestant anés cordant el present per, en acabat, fer el nus que ens assegurí la barca comunitària —a redós, contra la llevantada de la globalització. Perquè «enaigar-se» també vol dir inundar-se, córrer xop de dèries, deixar-se omplir per alguna força superior. No és la primera vegada que Xavier Cortadellas ressegueix el passat i el present de la gent i del crostam empordanesos. Centenars d'articles, llibres, excursions i converses, ara ens presenta un relligat que toca l'os del caràcter, inundadís i també inundador, i de la terra on aquest caràcter s'ha anat construint. L'empordanès és un animal sovint enaigat, que s'enyora i que alhora corre de content, pel mateix motiu. No li cal ni exiliar-se, per trobar a faltar el que té, enllà de la finestra. Un empordanès, el segrestes un grapat de dies sense anar a voltar pel país, i s'enaiga. N'hi ha més d'un que, tornant de passar el dia enraonant i trepitjant, travessa la llinda de casa i ja s'enyora.

Des que hi ha testimonis humans al Baix Empordà, ço vol dir pedres i noms, que parlar d'enaigats té tot el sentit. Xavier Cortadellas us explicarà per què. El país i la gent s'han fet en relació amb l'aigua. Estancada o viva, subterrània o a cel batent, ara neta i ara bruta, glaçada o convertida en boira, permanent, estacional, real, o fins i tot fictícia, des dels indiketes que ens apamem, ens diem i ano-

menem el món en relació amb l'aigua. Rius, rieres i estanyols. Maresmes i fanguissars. Molins, pous i deus. I les mil fonts. Ara la teniu a les mans, aquesta és la història de l'aigua al Baix Empordà, que vol dir una mica la història de tot —aviat és dit.

Xavier Cortadellas ha pensat i escrit aquesta història com si ell fos una mena de Bruce Chatwin. El conegut periodista anglès, conegut pels seus llibres de viatges, un altre pessigat, a mitjans vuitanta se'n va anar a Austràlia a buscar les traces de les cançons aborígens que, segons ell, travessaven, cartografiaven la cosmogonia d'aquell continent remot. El Baix Empordà també és travessat de cap a cap per les velles cançons, com les que ens cantava la meva àvia. Xavier Cortadellas ha triat l'aigua, l'element que corre per les venes del país i de la seva personalitat. La substància que ens significa. Potser ho ha fet amb el mateix objectiu que Bruce Chatwin, que en el fons va anar de passavolant als antípodes per conèixer-se una mica més a si mateix, però amb un avantatge sobre l'anglès: Xavier Cortadellas és l'aborigen. Amb aquest nou llibre, té cura dels que l'han precedit i dels que son a punt de deixar-nos, riu avall.

Adrià Pujol Cruells

L'aigua té més memòria que tots nosaltres i que tots els camins.
Però només nosaltres podem explicar-la.

Kenn & Ken

El primer cercle. Les aigües mortes

A.- Ultramort

1.- El nom

D'

Ultramort el primer que crida l'atenció és el nom. Una llegenda explica que quan feien el campanar hi van trobar un voltor mort. Però no s'ho acaba de creure ningú. També sense creure-s'ho gaire, d'altres diuen que Ultramort vol dir més enllà de la mort. *Ultra Mortuo*, en aquest cas; *Vulture Mortuo*, en el primer. Trobem escrits tots dos topònims en alguns documents de l'edat mitjana. A l'*Onomasticon Cataloniae*, Joan Coromines rebutja que Ultramort tingui res a veure amb cap voltor mort, però en canvi, bo i considerar-ho també absurd, opina que la paraula *mort* deu equivaler a «petit» i la relaciona amb el fet que Ultramort sempre ha tingut menys habitants i menys rellevància que les poblacions veïnes de Parlavà, Rupjà o Foixà. D'aquestes dues últimes, per cert, en va formar part. En Siset Pedrer, que era alcalde, va ser qui va separar Ultramort de Foixà, poc abans de la II República. Visca en Siset, doncs. Ens agraden aquells que lluiten per la independència del seu poble.

Però tornem al topònim. En el cas d'Ultramort, em fa l'efecte que ni tan sols el mestre Coromines acabava d'estar convençut de la hipòtesi que defensava. La que em sembla més convincent de totes l'ha aportada Francisco Villar, catedràtic de lingüística indoeuropea de la Universitat de Salamanca. També és la més nova. Segons ell, la paraula *mortuo* no prové de mort sinó de *murta*, que és una acció que a la part de país on hi ha Ultramort deu fer segles que no diu

ningú. En el Baix Empordà i a tot el nord de Catalunya, diguem *murtra*. Però el que escriu el catedràtic Villar és prou plausible. A l'Alt Empordà, hi ha Riumors, un topònim que prové de l'aglutinació de riu i de murtra. Un altre cop, doncs, aigües estancades. Gràcies a en Salvador Vega, sé que en Pere Balañá i Abadia en el llibre *Els noms de lloc de Catalunya*, un llibre en el qual troba ètims àrabs per a gairebé tots els topònims que es proposa, diu que Ultramort prové de dos mots àrabs que significarien 'la bassa plena' (at.túrca al-ma'úrd). És a dir, que fins i tot en la suposada etimologia àrabiça el nom d'Ultramort estaria vinculat a l'aigua.

Tant a Andalusia com a l'Aragó hi ha alguns topònims amb la paraula *murta*. També al País Valencià o a Catalunya. A Alzira, per exemple, hi ha l'antic monestir de Santa Maria de la Murta, situat a la vall de la Murta i tancat al sud per la serra del mateix nom. I hi ha el barranc de la Murta entre Pedreguer i Dènia. I també trobem topònims amb la paraula *murta* a Xàtiva, Tàrbena, Benicolet i, ja a Catalunya, al delta del Llobregat, on hi ha l'estany de la Murta. No costa gaire afegir-hi topònims de més al nord. Però la paraula ja no és *murta*, sinó *murtra*, tal com em sembla que n'hem dit si no sempre, durant segles, Llobregat amunt. Hi ha Sant Jeroni de la Murtra al Barcelonès, el Jardí Botànic Marimurtra a Blanes, a Òpol i Porellós, en el nord del nostre país, a la frontera amb Occitània, hi ha el serrat i la coma de la Murtra i, al cap de Creus, passat Roses, la cala de la Murtra, que és on hi havia cal Pobric, la casa d'un meu avantpassat. Jo havia relacionat sempre el nom de la cala de la Murtra amb la murtra o murta, una planta aromàtica que creix a llocs arrecerats, eixuts i frescos de les dues vores del Mediterrani. Potser sigui cert, però, segons escriu el senyor Villar, murta és també una paraula preromana que vol dir: «Estany, llac, aigua quieta o morta». En anglès, d'un aiguamoll o d'un pantà en diuen *marsh*. No em sembla que m'equivoqui ara si escric que deu tenir la mateixa arrel. Villar acaba l'article indicant que no coneix prou bé la geografia d'Ultramort per saber si hi ha un estany o si hi ha el record d'un estany a la vora. Avui no li costaria gens saber-ho. Devia escriure això a l'època que no hi havia internet i que els catedràtics no viatjaven, però a en Jordi Oli-

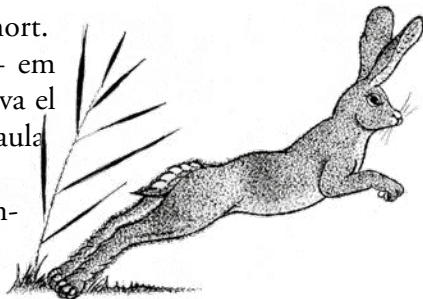
ver, que coneix Ultramort perquè és on va néixer, no li va costar gens parlar-me dels Estanys, del fondal de les Closes i de les Fonts Velles. Com que les terres són molt fèrtils pràcticament avui tot el terme d'Ultramort són camps. És per això també que no cal que busqueu res més que camps a les Closes i als Estanys. Ha anat passant el mateix a molts altres llocs del Baix Empordà. Som en un país que ha anat guanyant terra a l'aigua. O seria millor escriure que vivim en un país on l'aigua va reculant perquè l'anem perdent? L'exhaurim, la malgastem, la canalitzem i després de tant en tant l'enyorem. Em sembla que cada dia som més els que ho veiem així. És per això també que estic escrivint aquest llibre sobre l'aigua.

Però situem aquells llocs. Tant les Closes com els Estanys són —eren— a la plana de ponent d'Ultramort, cap a la part que toca amb la Sala, que ja és terme de Foixà. I a la Sala també hi havia hagut el que en Josep Matas qualifica en *Els estanys eixuts* de llacuna més petita, de bassa o bassiol. Aquesta plana comença més al sud, al peu del Montori, la muntanya que separa Ultramort del veïnat de Matabou de Parlavà, i s'estén fins a Rupia i Foixà i el riu Ter, que són en els costats de ponent i del nord. Les Fonts Velles són just a sota el Montori, és impossible confondre'l perquè no hi ha cap altra muntanya que hi destaquí. Però a Rupia, que és prou a la vora, el Montori té un germà una mica més alt, amb el mateix nom: *Montori de Rupia*, en diuen. El trobem anant cap a Foixà, a l'altra banda, doncs del Montori d'Ultramort.

Vaig anar amb en Jordi Oliver a Ultramort el 2 de febrer de l'any 2017. Ja he escrit que és el poble on va néixer. Això era a l'any 1941: a can Benet, una casa de la part sud on va viure molts anys. En fa més que ja no hi viu, però la gent som d'allà on hem crescut i en Jordi Oliver va créixer a Ultramort.

—Tot això són burriqueries— em contestava cada cop que relacionava el nom d'Ultramort amb la paraula mort.

M'ho justificava amb un exemple.

—En els anys cinquanta, a l'església, el capellà ens havia dit que el sol ens cremaria a tots el dia de Sant Llorenç. I ja veus on som!

—I per què us havíeu de cremar?

—Ah! Perquè deia que seria el final del món. Tots vam anar a festa a Sant Llorenç de les Arenes, cap a Flaçà.

—Volíeu celebrar que el món s'acabava?

—És que era la festa i hi tocava la Moderna de la Bisbal.

2.- L'aigua

Però una cosa són les llegendes i una altra, l'aigua. Llegeixo que l'any 1344, «congregada la universitat del lloc d'Ultramort, tal com és de costum, a so de campanes i davant la porta de l'església», van decidir fer recs i motes per evitar els estralls dels aiguats. Ultramort estava envoltat d'aigua. Després d'unes pluges fortes, un cop passada una revinguda del Ter, d'aigua n'hi devia haver tanta que, segons expliquen l'Enric Prat, en Salvador Vega i en Pep Vila, a Ultramort es repartien els aigualleixos. Això mateix, és clar, devia passar a tants i tants altres pobles de l'Empordà. Un aigualleix és el «conjunt de sediments transportats i dipositats per les aigües corrents». Més d'un cop aquests sediments devien ser indispensables per poder refer un camp. O per poder fer-lo. Encara, l'any 1704, el bisbe va establir un aigualleix per als jurats d'Ultramort.

També hi havia molta aigua quan en Jordi Oliver era petit. La seva àvia havia nascut a Rupjà; de petit, en Jordi i ella anaven al poble de l'àvia cada setmana.

—Hi anàvem a peu, eh? Entre Rupjà i Ultramort hi ha un puig petit. Tenia unes pedres al cim, l'aigua saltava enlaire perquè era un reixort. Fa anys que és sec. Un reixort és «una font que brolla accidentalment quan la terra està molt saturada de les pluges».

Un cop a casa, ho busco al mapa. Trobo el puig de Vius. 65 metres. És a l'esquerra del camí d'Ultramort a Rupjà, l'única alçada important que hi ha camí del Montori.

No costa gaire que en Jordi em torni a parlar de les Fonts Velles. Me'n parla perquè es deia i es diu encara que les aigües dels estanys d'Ultramort provenien de la pluja i de l'aigua d'aquestes fonts. Una barreja, doncs, d'aigua del cel i d'aigua de vena. *Vena* una paraula que en aquest sentit ja no deu dir ningú. «Ne sabera per què la mar infla, ne en quina manera gita la aygua per les venes de la terra», va escriure Bernat Metge al llibre quart del *Somni*. Les Fonts Velles eren en el tros de plana que queda passat el mas de les Garses, ja a tocar a Ultramort, més a prop de la carretera que duu a Parlavà a través del Coll, que és com es coneix la pujada que separa els dos municipis. Avui, però ningú no sap on hauria d'anar a trobar-les perquè fa temps que les Fonts Velles es van estroncar. I més tard n'hem perdut el rastre.

—Varen tapar-les amb llana, amb pedres i amb terra. L'aigua es va anar botint. Saps on va anar a rebentar? Enmig de la plaça de Palau.

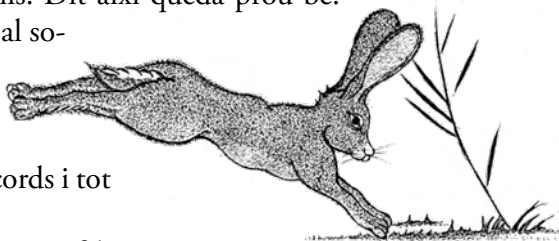
—A Palau-sator? A la font?

—Sí, allà mateix. I ara tot és sec.

De l'aigua, tanmateix se'n conserven altres records. Un dels més vius és el de la riuada de l'any 1940. Ja avanço que en aquest llibre n'hauré de parlar altres cops perquè no serà un llibre lineal, sinó circular. Seguiré, doncs, el moviment que fa l'aigua d'un aiguamoix o d'una bassa quan algú hi tira una pedra, el llibre tindrà molts centres com els té també el Baix Empordà. Ben entès, tot el Baix Empordà geogràfic, el que va de Campdorà i Celrà, en el Gironès, fins al mar de Calonge i de Palamós, des dels dalt de les Gavarres fins a Empúries i l'Escala. La Vall d'Aro en queda una mica fora. No en soc prou pràctic, a més.

Torno a l'any 1940, al dia aquell que el Ter va arribar a Ultramort i que va travessar tota aquesta gran plana. «Pel riu baixava de tot. Fins i tot sants d'Olot». Fa més de deu anys, vaig anar una vegada a l'arxiu municipal de Bordils. Dit així queda prou bé.

De fet, on vaig anar va ser al soterrani de la casa de la Vila, que era al lloc on guardaven la paperassa vella. Remenant edictes, acords i tot

d'ordenances passades, vaig veure que en els anys quaranta a Bordils feien subhastes públiques al pati del col·legi amb tot el que havia arrossegat l'aigua del Ter. També, en devien fer als anys cinquanta. I també a molts altres llocs de la vora del Ter. Tot això, és clar, fins que van construir la presa de Susqueda i els aiguats del Ter van sovintejar molt menys. A Gualta, aquell dia de l'any 1940, segons em va explicar la Judit Pujadó, el pare d'en Martí Gimpera, que era rescloser, va anar a tancar el bramador del molí, el va atrapar l'aigua i va haver de passar dos dies a dalt d'un arbre. A l'estany Marisc de Pals, que toca amb Fontanilles, van haver de rescatar una família de valencians que treballaven a l'arròs i que passaven una temporada en una barraca.

Curiosament, però, a Ultramort on no hi havia gens d'aigua era al poble. Ni per a la gent ni per al bestiar. Deu ser per això que van triar aquest punt per anar-hi aixecant les cases. I quan volien beure? Doncs posaven aigua en una cisterna, de la cisterna l'aigua baixava cap a una font pública i els d'Ultramort anaven tirant de veta. Fins que les cases no van tenir aigua corrent, tard o d'hora tots els veïns anaven a aquella cisterna, pouaven aigua i se l'emportaven a dins d'uns botes.

3.- Els Molinots

Els Molinots són també en aquella gran plana, però a l'altre costat d'on hi ha el Montori, just a sobre el Ter i a sota el mas Perdut, que ja forma part de Foixà. Que se sàpiga, de cases als Molinots no n'hi va haver mai, però en Jordi Oliver volia ensenyar-m'ho perquè «no n'ha parlat mai ningú». Més tard, veuré que a la plana web del Consorci del Ter sí que en parlen. Diuen que són les restes molt malmesses d'un molí hidràulic medieval, però en Salvador Vega, de Verges, m'ha dit que justament la paraula *Molinots* prové de molins nous. Em va enviar aquest comentari:

«A l'Arxiu de la Corona d'Aragó hi ha un lligall titulat *Diligencias practicadas por el bayle de aguas de la ciudad de Gerona en virtud del decreto del Senyor Intendente para mudarse el curso del alveo del*